

El mite d'Europa. Aproximació al seu *logos* hel·lènic*

Antoni BOSCH-VECIANA (Facultat de Filosofia. Universitat Ramon Llull)

En el moment actual, el repte de repensar la idea d'una Europa nova ens permet acostar-nos a una de les narracions mítiques que més explícitament tenen a veure amb els orígens del Vell Continent. No hi ha dubte que ens referim a «el mite d'Europa», també conegut, d'ençà de l'antiguitat, amb un epígraf revelador: «el rapte d'Europa» (ἡ ἄρπαγή της Εὐρώπης).

Com s'esdevé amb molts dels grans mites, «el mite d'Europa» ha perviscut fins al nostre present. Segons Jacques-René Rabier¹, això ho ha facilitat, en part, el gust per l'antiguitat i la mitologia, que molt sovint ha imperat en grans indrets culturals d'Europa, sobretot germànics; també hi ha ajudat la vulgarització dels mites que dugué a terme la psicoanàlisi en les seves explicacions, tant les referents a la personalitat com a la cultura; i, finalment, també hi ha tingut a veure l'homonímia entre el nom del Continent europeu i el de la donzella del mite.

Si resseguíssim l'itinerari hermenèutic recorregut per aquest mite ens adonaríem no només de la seva enorme capa-

* L'autor és professor de Filosofia Antiga de la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull i Director del Grup de Recerca «Filosofia i Cultura» de la mateixa Universitat. Igualment forma part del Proyecto de Investigación HUM2007-62763/FISO: «Hermenèutica y Platonismo» (Universitat de Barcelona) i, així mateix, és membre del Grup de Recerca 2009SGR00447: «EIDOS. Hermenèutica, platonisme i modernitat» (Universitat de Barcelona).

1. Jacques-René RABIER, «Europe: un ravissement toujours actuel», dins: Rémy POIGNAULT et Odile WATTEL-DE CROIZANT (textes réunis par), *D'Europe à l'Europe I. Le mythe d'Europe dans l'art et la culture de l'Antiquité au XVIIIe siècle* (Actes du colloque tenu à l'ENS, Paris, 224-26 avril 1997), Tours: Centre de Recherches André Piganiol 1998, 11.

ciutat simbòlica sinó també de la seva gran força per tal de legitimar moltes de les posicions polítiques, religioses, teològiques i, en general, de propaganda ideològica que, a través dels segles, s'han anat donant a Europa, ja d'ençà dels seus orígens grecs². També la iconografia del mite d'Europa ha tingut molt a veure amb la força legitimadora d'aquest mite. Encara avui es graven figures del mite d'Europa. Així, una imatge del mite d'Europa –que els numismàtics grecs en els seus catàlegs anomenen «el rapte d'Europa»– la trobem gravada en l'anvers de l'actual moneda grega de dos euros, dissenyada per Georgios Stamatopoulos, i en circulació d'ençà de l'any 2002.

El nostre propòsit aquí és tan sols oferir, en la mesura que en siguem capaços, algunes claus interpretatives que ens possibilitin adreçar-nos al *sentit* (*logos*) que «el mite d'Europa» (*mythos*) ens brinda, atenent les narracions o els detalls narratius que trobem en els textos i els contextos *hel·lènics* més antics. Certament altres abans que nosaltres han assajat de fer-ho, amb resultats diversos³. Nosaltres ací

2. Vegeu Françoise LÉTOUBLON, «Le rêve d'Europe chez Moschos et l'identité européenne», dins: Rémy POIGNAULT et Odile WATTEL-DE CROIZANT (textes réunis par), *D'Europe à l'Europe I*, 87 i Bodo GUTHMÜLLER, «Europe – Continent et mythe antique», dins: Rémy POIGNAULT et Odile WATTEL-DE CROIZANT (textes réunis par), *D'Europe à l'Europe I*, 155-162. Cf., també, Odile WATTEL-DE CROIZANT, «Le symbolisme idéologique des représentations d'Europé et de l'Europe (depuis l'Antiquité jusqu'au XVIIIe)», dins: Rémy POIGNAULT et Odile WATTEL-DE CROIZANT (textes réunis par), *D'Europe à l'Europe I*, 143-147. En general, en tota la segona part del volum citat de Rémy POIGNAULT et Odile WATTEL-DE CROIZANT, intitulada *Iconographie et symbolisme d'Europe et de l'Europe à l'époque moderne*, s'hi troben articles notables i abundant bibliografia.

3. Vegeu la bibliografia comentada que sobre *Europa* en l'Antiguitat podem trobar en el text de Françoise LECOCQ, *D'Europe à l'Europe dans l'Antiquité Gréco-Romaine: 50 ans de bibliographie*, dins: Odile WATTEL-DE CROIZANT et Gérard A. MONTIFROY (textes réunis par), *Europe entre Orient et Occident. Du mythe à la géopolitique*, Lausanne: L'Age d'Homme

volem igualment col·laborar en aquest treball exegetíc i hermenèutic plural que sobre aquest mite s'està encara duent a terme. Amb aquesta determinació ens hi endinsem.

* * *

Quan diem «el mite d'Europa» ens referim a una colla de narracions que ens evoquen, simbòlicament, un esdeveniment fundant i singular que fa referència, per dir-ho de manera recollida, a «l'arribada de la donzella Europa a l'illa de Creta». Tant les referències com les narracions més antigues que conservem d'aquest mite, amb variants notables, són, de ben segur, originàriament, d'autors grecs (Homer, *Il·líada* XIV 321-322; Hesíode, *Teogonia* 357 i el *Fragment* 52; Heròdot, *Història* I 2 i IV 45; i, més que res, Moscos, *Europa* II 1-152). Més endavant, aquest mite el trobarem aplegat, també, en autors llatins (principalment, Ovidi, *Les metamorfosis* II 836-875 i Horaci, *Odes* III 27, 25-75). Aquests autors abracen un arc temporal que va des del segle VIII aC fins al segle I dC. «El mite d'Europa», amb el seu llenguatge, ens ofereix no només la manera com s'esdevingué aquella feta memorable de l'arribada de la donzella Europa a Creta, sinó que, en la seva actualització, ens desvetlla, igualment, el significat intencional d'aquella arribada a Creta, tan digne de memòria.

En aquest punt, no podem deixar de fer esment del fet que, en l'antiguitat, «el mite d'Europa» també el veiem figurat en algunes representacions iconogràfiques. Tanmateix

2007, 15-60. Cf. també, J. ESCHER-BÜRKL, s. v. «Europe», dins: *Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart: Alfred Druckenmüller, Band VI, 1 (1907), cols. 1287-1298 i Winfried BÜHLER, *Europa. Ein Überblick über die Zeugnisse des Mythos in der Antiken Literatur und Kunst*, (München: Funk 1968). I, recentment, resulta imprescindible per a la nostra temàtica: Alexandre TOURRAIX, *L'Orient, mirage grec. L'Orient du mythe et de l'épopée*, Paris: Presses Universitaires Franc-Comtoises (diffusé par Les Belles Lettres) 2000.

cal a dir que, almenys en l'època arcaica, precisament quan el mite comença a forjar-se, les figures negres de ceràmica àtica, amb les quals es representa una dona *dalt* d'un toro, no són gaire nombroses. Marie-Christine Villanueva-Puig, especialista en vasos grecs que treballa al Museu del Louvre, tan sols n'ha pogut arribar a identificar unes cinc⁴. En canvi, del mateix període, i també en el format de ceràmiques en negre, s'han trobat moltes imatges de dones *amb* un brau, conegudes com a «femmes au taureau», sense que aquestes tinguin a veure amb «el mite d'Europa»⁵.

Molt sovint, «el mite d'Europa», que nosaltres interpretem de manera resumida com la narració simbòlica que *representa* l'esdeveniment de l'arribada de la donzella Europa a l'illa de Creta, acostuma a ser explicat, si fa no fa, així: Zeus, el Déu Sobirà, enamorat d'Europa, una donzella fenícia, princesa, filla de Telefaassa i d'Agènor (o de Fènix, segons d'altres), rei de Fenícia, va decidir fer-se-la seva. Per això Zeus es transfigura en un toro blanc⁶ i mansoi i, sota aquesta forma, seduï i raptà la jove princesa Europa, que

4. Marie-Christine VILLANUEVA-PUIG, «Sur l'identité de la figure féminine assise sur un taureau dans la céramique attique à figures noires», dins: CL. BÉRARD - CHR. BRON - A. POMARI (publ. par), *Images et société en Grèce ancienne. L'iconographie comme méthode d'analyse*. Actes di colloque international, Lausanne 8-11 février 1984, (Cahiers d'Archéologie romande 36), Lausanne: Musée cantonal d'archéologie et d'histoire 1987, 131-132. Resulta del tot imprescindible el llibre d'Odile WATTEL-DE CROIZANT, *Les mosaïques représentant le mythe d'Europe. Ier-VIe siècles: évolution et interprétation des modèles grecs en milieu romain*, (De l'archéologie à l'histoire), Paris: De Boccard 1995. Vegeu, també: Guadalupe LÓPEZ MONTEAGUDO - Maria Pilar SAN NICOLÁS PEDRAZ, «El mito de Europa en los mosaicos hispano-romanos. Análisis iconográfico e interpretativo», dins: *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie II. Historia Antigua, t. 8, 1995, 383-438.

5. Cf. TOURRAIX, 77.

6. Segons OVIDI, «el seu color és com la neu [Quippe color niuis est]» (*Metamorfosis* II, 851); segons MOSCOS, «el seu cos sencer era ros, llevat d'un cercle argentat [κόκλος δ' ἀργύρεος] que brillava enmig del seu front» (*Europe*, II, 84-85).

estava collint flors a la platja, juntament amb les seves companyes, prop de Tir (o de Sidó, segons altres versions). Europa, embadalida per aquell animal tan bell, se'n va enamorar i va començar a jugar amb ell, bo i engalanant-lo amb les seves flors. Confiada, pujà al dors de l'animal. Zeus, amb Europa al seu dors, va aprofitar aquell moment per endur-se la princesa mar endins, fins a Gortina, al sud de l'illa de Creta. A Gortina, a l'ombra d'un plataner, al qual mai més no li van caure les fulles, Zeus, el Déu Sobirà, s'hi va unir. D'aquella unió en nasqueren tres fills, tots ells amb el do de la sobirania: Minos (rei de Creta; jutge dels difunts), Radamant (que es casà a Beòcia; i també fou jutge dels difunts) i Sarpèdon (rei de Lícia)⁷. Aquest és «el mite d'Europa» tal i com, generalment, és transmès i recordat⁸.

També podríem afegir altres narracions que no constitueixen pròpiament «el mite d'Europa» però que se'n deriven, com ara que Zeus concedí tres dons a Europa: un gegant autòmat, tot ell de bronze, de nom Tal·los, que vigilava les costes de Creta perquè ningú no hi entrés d'amagat; un gos, que no deixava escapar cap de les seves preses; i una javalina, que sempre encertava el blanc⁹.

* * *

7. Vegeu PLATÓ, *Gòrgias* 523e-524a.

8. Cf. Pierre GRIMAL, s.v. «Europa», dins: Pierre GRIMAL, *Diccionario de mitología griega y romana*. Edición revisada, con bibliografía actualizada por el autor. Prefacio de Charles Picard. Prólogo de la edición española de Pedro Pericay, Barcelona-Buenos Aires-México: Paidós 1993, 188; Jeannie CARLIER, s.v. «Europa», dins: Yves BONNEFOY (dir.), *Diccionario de las mitologías y de las religiones de las sociedades tradicionales y del mundo antiguo. II. Grecia*. (Referencias/Ensayo/Destino, 31). Edición a cargo de Jaume Pòrtulas y Maite Solana. Traducción de Maite Solana, Barcelona: Destino 1996, 376; Jenny MARCH, s.v. «Europa», dins: Jenny MARCH, *Diccionario de mitología griega*, Barcelona: Crítica 2002, 189; i Jordi PARRAMON I BLASCO, s.v. «Europa», dins: Jordi PARRAMON I BLASCO, *Diccionari de la mitologia grega i romana*. (El Cangur, 209), Barcelona: Edicions 62 1996, 90.

9. Vegeu, per exemple, GRIMAL, s.v. «Europa», 188.

La seqüència narrativa general amb què, ja d'ençà dels temps antics, se'ns ha fet arribar «el mite d'Europa» conté, encara que sigui d'una manera tan sols incipient, una certa interpretació que fa que llegim «el mite d'Europa» com una narració etiològica que dóna *raó* del nom de la regió grega anomenada també Europa, i que correspondria, en l'època arcaica, a la Grècia continental (amb un fort pes de Beòcia). En l'anomenada *Suite Pítica* de l'*Himne (pseudo)homèric a Apol·lo* (251 i 291) trobem el mot *Εὐρώπη*/Europa usat per primera vegada en sentit geogràfic¹⁰, i no hi ha dubte que fa referència a la Grècia continental, és a dir, a l'espai geogràfic que hi ha al nord i a tocar del Peloponès. Aquest fragment de la *Suite Pítica* parla de l'Oracle de Delfos: «Tinc en cor, oh Telfusa, d'alçar aquí un temple magnífic / per a oracle dels homes que vindran en consulta / i duran fins aquí hecatombes perfectes, / tant els qui el Peloponès, país de saó, posseeixen / com els d'Europa i també els de les illes cenyides d'onades; / i a tots vull fer conèixer els meus infal·libles designis / vaticinant en aquest temple curull de riqueses» (trad. Manuel Balasch).

Segons el que acabem de dir, i seguint la interpretació que ens ofereix la narració del mite tal com ens ha estat generalment transmesa, la princesa Europa seria, doncs, una heroïna epònima. Això voldria dir –tal com posa en relleu Alexandre Tourraix–¹¹ que els grecs, que en moltes coses se sentien deutors dels fenicis, haurien agafat dels propis fenicis la designació d'Europa com una part del seu món grec, que era situada, respecte de Tir o Sidó, on es pon el Sol, a l'«Occident»¹². I, segueix afirmant l'autor, que en això

10. Cf. Raymond CHEVALLIER, «L'Europe dans les textes géographiques grecs et latins», dins: Rémy POIGNAULT et Odile WAITTEL-DE CROIZANT (textes réunis par), *D'Europe à l'Europe I*, 39-54.

11. Cf. TOURRAIX, 78.

12. Els qui pretenen una etimologia semítica del mot «Europa», a causa que els fenicis tenien una llengua semítica, fan derivar el mot *Europa*

no hi hauria res de nou si el que s'hagués hagut d'anomenar hagués estat una part fenícia del món, però del que es tractava era de donar nom a una part grega i no pas fenícia¹³. «L'idée même –sosté Tourraix– qu'un peuple antique ait pu emprunter la désignation de son propre habitat à un autre peuple est fondée sur la méconnaissance de l'ethnocentrisme foncier, que partageaient les uns et les autres, et que traduisent d'abord les ethnonymes»¹⁴.

A més, aquesta explicació general del mite suposa que «Europa» era un personatge originari de Fenícia i que, en ser transportada de Fenícia fins a Creta, és a dir, d'Orient a Occident, es realitzava significativament una *orientalització* del món grec, en el sentit que el món grec rebia amb acolliment el món de l'«Orient» mediterrani més proper. D'aquesta manera, «el mite d'Europa» donaria la raó a aquells que sostenen que els grecs adoptaren noms orientals per als seus herois i heroïnes per tal d'agrair el molt que

de l'arrel fenícia (no documentada) *ʿrb* que, en moltes llengües semítiques, com ara en hebreu *ʿereb*, significa «vespre», de la mateixa arrel que *ʿarab*, «fer-se fosc, fer-se de nit», i en arameu el nom *ereb šamši* vol dir «pondre's el Sol», d'on s'explica «Ponent» o «Occident», cosa que s'adiu amb l'itinerari d'Europa dalt del toro (de Fenícia fins a Creta). Els filòlegs que cerquen per aquests camins ho fan amb criteris extralingüístics perquè es basen en la narració mítica d'Europa, és a dir, en el fet, també extrahistòric, que Europa –segons «el mite d'Europa»– era una princesa Fenícia i, per tant, el seu nom caldria que provingués d'una llengua semítica. F. Luciani sosté que no té cap fonament ni lingüístic ni històric la hipòtesi d'una arrel semítica per al nom *Europa* (cf. F. LUCIANI, «La presunta origine semitica del nome Europa», dins: Marta SORDI (a cura di), *L'Europa nel mondo antico* (Scienze storiche. Contributi dell'Istituto di storia antica, 12) Milano: Vita e Pensiero 1986, 12-26. Per contra, a Celestina Milani sembla fonamentat el fet que pugui derivar del fenici (Celestina Milani, «Questions étymologiques d'Europa et de l'Europe», dins: Rémy POIGNAULT et Odile WATTEL-DE CROIZANT (textes réunis par), *D'Europe à l'Europe I*, 31).

13. TOURRAIX, 78.

14. *Ibidem*.

havien rebut d'aquelles cultures, que «el mite d'Europa», amb el nom d'«Europa» llegit –com hem assenyalat– com a provinent d'arrel semítica (^c*rb*, «Ponent», «Occident»), determinava com a cultures d'«Orient» (en contraposició a les cultures d'«Occident»). Amb «el mite d'Europa» s'expressava la unió i la fecundació de dos espais geogràfics i culturals prou diferents, i que els grecs, amb «el mite d'Europa», contribuirien, alhora, a unir i a diferenciar, cosa que ha perdurat fins al nostre present. Els grecs van forjar les nocions, avui discutides, d'«Orient» i d'«Occident».

Aquesta acceptació d'«Orient» per part dels grecs –si bé és una acceptació «raptada»– es fonamenta en el presupòsit que «Europa» és primerament el nom d'una heroïna fenícia i només després passa a ser el nom d'un espai geopolític de la Grècia continental. Cal que ens deturem en el mot «Europa».

* * *

Com ja hem començat a veure, en els textos més antics de la literatura grega (i després en els de la llatina) hi trobem el mot *Εὐρώπη*/Europa usat en dos sentits: com a *nom de persona* i com a *nom geogràfic*. En qualsevol cas, amb el nom «Europa» (ja sigui com a determinació geopolítica, ja sigui com a nom mitològic), els homes i les dones d'aquell present podien orientar la seva mirada i la seva vida tant en el present com en el futur.

Com a nom de persona, el mot *Εὐρώπη* fa referència no només al personatge femení de l'anomenat «mite d'Europa» sinó a diverses heroïnes gregues¹⁵, d'entre les quals, sens

15. Dario M. COSÌ n'ha arribat a distingir fins a deu («Dietro al fantasma di Europa: sposa, madre, regina», dins: Marta SORDI (a cura di), *L'Europa nel mondo antico*, 27. Vegeu FRANCISCO DIEZ DE VELASCO, «Les mythes d'Europe: Réflexions sur l'eurocentrisme», dins: *Metis* 11, 1996, 123-132, text que es reproduceix en castellà amb algunes modificacions en «Los mitos de Europa: Reflexiones sobre el eurocentrismo», dins: Francisco

dubte, la noia del mite és la més coneguda de totes. Odile Wattel-De Croizant ha escrit que¹⁶, en l'època arcaica, el nom d'Europa es va atribuir a molts personatges femenins: a la zona peninsular i a les illes de l'Egeu, el nom d'Europa evocava, sobretot, una «deesa de la mar», com ara s'esdevé amb Hesíode (*Teogonia*, 357), que fa servir el mot *Europa* com a nom d'una de les Oceànides, és a dir, d'una de les filles de Tetis i d'Oceà (*Teogonia*, 357) i, per tant, de nissaga sagrada (ἱερὸν γένος, en *ibidem*, 346). Tanmateix, en aquest punt, compartim l'observació d'Alexandre Tourraix, el qual sosté, amb raó, que pel fet de ser una Oceànida, és a dir, una filla d'Oceà i de Tetis, d'aquí no se'n deriva necessàriament que hagi de ser una «deesa de la mar»¹⁷. Per altra banda, a la Grècia continental, el nom d'Europa el portaven moltes figures femenines, totes lligades a la *terra*, que tenien a veure amb l'itinerari resseguit per Cadme per tal de trobar a la seva germana Europa. La principal figura femenina era Demèter-Europa, que, segons Pausànias (*Descripció de Grècia*, IX, 39, 5), era honorada a Lebadia, a la Beòcia. El que és ben remarcable és que el nom d'Europa el trobem sovint en indrets de Beòcia, Macedònia i Tràcia.

Cal tenir present que Homer no fa servir el mot *Europa*. No obstant, a la *Il·líada* hi ha un vers en què es parla de «la filla de Fènix» (XIV, 321), epònim de Fenícia, el rei de Tir. Tanmateix, notem que Homer no relaciona explícitament la

DÍEZ DE VELASCO, *Lenguajes de la Religión. Mitos, símbolos e imágenes de la Grecia Antiga*, (Paradigmas, 20), Madrid: Trotta 1998, 27-40. En aquests textos, Francisco Díez de Velasco dóna totes les referències dels indrets de la literatura clàssica grega on s'esmenti qualsevol dels diversos personatges que el seu nom sigui *Europa*.

16. Vegeu ODILE WATTEL-DE CROIZANT, «D'Europé à l'Europe. Évolution de la problématique dans l'Antiquité», dins: RÉMY POIGNAULT et ODILE WATTEL-DE CROIZANT (textes réunis par), *D'Europe à l'Europe I*, 21.

17. TOURRAIX, 80.

noia Europa amb Fenícia (perquè no ens diu el nom de “la filla de Fènix”). D’altres tradicions (com en la *Biblioteca* d’Apol·lodor, III, 1, 2) diuen que era germana de Fènix, i filla d’Agènor (rei de Fenícia, fill de Posidó i de Líbia, casat amb Telefaassa, que va participar i va morir a la guerra de Troia).

En canvi, tal com ja hem assenyalat anteriorment, el mot *Europa* té per primera vegada sentit geogràfic en l’*Himne (pseudo)homèric a Apol·lo*, en el fragment conegut com la *Suite Pítica (Himne a Apol·lo, 251 i 291)*. Molt més endavant, en el segle v aC, arran de les guerres mèdiques, Heròdot va ser el primer que va donar un *sentit geopolític* al mot geogràfic *Europa*. Efectivament, fou Heròdot, en la seva *Història*, el qui va assimilar Europa a Grècia, en general. I, en oposició, hi llegia l’Àsia, on habitaven els Perses. La contraposició entre l’Europa i l’Àsia, com a espais físics, denotava una contraposició més profunda, política, entre els grecs i els bàrbars. De fet, Èsquil, en *Els Perses* (472 aC), ja tenia aquesta visió ideològica, la qual perdurà, de ben segur, fins al segle IV aC. Hipòcrates, Isòcrates, el mateix Plató¹⁸ i, més tard, Aristòtil, mostren també, per raons diverses, les diferències existents, segons ells, entre els europeus i els asiàtics¹⁹.

Resulta inevitable demanar-se si hi ha manera de lligar el nom femení amb el nom atorgat a la realitat geopolítica re-

18. Cf. Antoni BOSCH-VECIANA, «Sur l’utilisation du mot “Europe” dans le *Corpus Platonium*», dins: Odile WATTEL-DE CROIZANT (textes réunis par), *Europe: état des connaissances. D’Europe à l’Europe V*, Bruxelles: Métamorphoses d’Europe 2011, 97-110.

19. Aquest és un dels elements més importants continguts en «el mite d’Europa» a través de tots els temps. Les diferències entre Europa i qualsevol «Àsia», en qualsevol de les actualitzacions hermenèutiques que s’han donat al llarg dels temps, han conformat la història d’«Europa» fins a la seva actualitat. I, a més, és allò que caldria repensar avui en la conformació d’una Europa nova. Vegeu els interessants treballs de Massimo CACCIARI: *Geofilosofia dell’Europa*, (Saggi. Nuova Serie), Milano: Adelphi 1994, 5^a. ed. i *Europa o la filosofia*, Madrid: Antonio Machado Libros 2007.

ferida a la Grècia continental. La resposta a aquesta pregunta la podem començar a encaminar adreçant-nos a «la llegenda d'Europa i de Cadme», una llegenda que va de braçet d'«el mite d'Europa».

* * *

Si ens referim a «la llegenda d'Europa i de Cadme»²⁰ és per tal de parar la nostra atenció a com en aquesta llegenda es posa en relleu la importància que tingué l'itinerari que va fer Cadme per tal d'anar a cercar la seva germana Europa. En efecte, segons aquesta llegenda, el rei de Fenícia, en as-sabentar-se que Europa havia desaparegut, encarregà al seu fill Cadme i a alguns dels seus companys de no parar fins a trobar la seva germana, i, tot seguit, portar-la a la seva presència. De seguida, Cadme i els seus companys començaren la recerca, encara que infructuosa. En arribar a Delfos, Cadme consultà l'Oracle, el qual li digué que hauria de deixar-se guiar per una vaca que tenia un senyal blanc en els seus flancs, com de mitja lluna. La vaca es deturà en un indret de la Beòcia. Allí, Cadme, decidí no seguir buscant la seva germana i fundar una ciutat: la ciutat de Tebes. El sentit d'aquesta llegenda d'Europa i de Cadme és, doncs, de donar raó de la fundació de Tebes, gairebé l'única ciutat de la Grècia balcànica que té una «llegenda fundacional», com s'esdevé amb les colònies gregues²¹, cosa que vol dir que aquesta llegenda segurament es devia formar en l'època de les colonitzacions i el seu colonitzador (οἰκιστής) podia ben ser un fenici marginat de la seva ciutat natal, i no un aristòcrata grec²².

Cadme i els seus companys, quan cercaven Europa, resseguien els camins de Beòcia, Tràcia i Macedònia, precisa-

20. Cf. Luisa PRANDI, «Europa e i Cadmei. La versione beotica del mito», dins: Marta SORDI (a cura di), *L'Europa nel mondo antico*, 37-48.

21. Cf. Martin Persson NILSSON, *The Mycenaean Origin of the Greek Mythology*, Berkeley: University of California Press 1932, 122-126.

22. Cf. TOURRAIX, 105-106.

ment els indrets en els quals trobem el nom d'Europa més sovintejadament. És a dir, Cadme cerca Europa on ha de cercar-la, allà on és. Encara que, de fet, no la troba perquè la seva missió dèlfica és fundar Tebes. L'autor o els autors d'aquest mite no tingueren inconvenient en fer d'aquest colonitzador el germà (o l'oncle, segons les versions) de l'heroïna fenícia perquè, per a ells, Europa era la *terra* de Beòcia, on aleshores vivien. No se'ls feia estrany de donar a l'heroïna el nom de la seva *terra* com a mostra d'obertura de Tebes envers el món exterior. Tal com ha escrit Tourraix, «la parenté d'Europe et de Cadmos traduit, dans le langage symbolique du mythe, les prétentions thébaines récurrentes à dominer la Béotie»²³. No es tractaria, doncs, de suposar, com sovint s'ha fet, que la llegenda d'Europa i de Cadme servia per a «justificar la expansión de los hombres del Este, que dieron el nombre de Europa a todas las tierras del Oeste recorridas en su búsqueda»²⁴.

«La llegenda d'Europa i de Cadme» ens fa comprendre la importància que Beòcia té en relació al nom d'Europa, d'una banda, i ens fa veure com, d'altra banda, en aquesta llegenda, s'hi dibuixa un cert lligam entre el nom d'una terra i el nom d'un personatge femení.

* * *

La pregunta sobre la possibilitat d'establir un lligam entre el nom femení d'Europa i el nom donat a la realitat geopolítica referida a la Grècia continental se la formula ja Heròdot. En la seva *Història* es fa ressò de la dificultat que suposa aquesta qüestió del nom d'Europa. Efectivament, en el llibre IV, 45, quan parla de les tres parts de la Terra (Líbia, Àsia i Europa), i particularment d'Europa, llegim: «D'Europa, de la mateixa manera que tothom ignora si està rodejada de mar,

23. *Ibidem*, 106.

24. LÓPEZ MONTEAGUDO - SAN NICOLÁS PEDRAZ, 384.

tampoc se'n sap res del seu nom, ni de qui li va posar, a menys que es digui que Europa va rebre el nom d'una Europa de Tir [Fenícia]. Abans, [la part del món anomenada Europa] no tenia nom, com tampoc en tenien les altres parts del món. En tot cas és veritat que aquesta Europa era originària d'Àsia i que mai no visqué en els territoris que avui els grecs anomenen Europa. De Fenícia va anar a Creta, i de Creta a Lícia. Respecte d'això és suficient perquè nosaltres seguirem, en això, l'ús habitual» (*La traducció és nostra*). En aquest text, Heròdot topa amb «dues» Europes i intenta relligar-les, tot i sabent que està unint el nom d'un personatge mític amb la denominació d'un Continent²⁵, i que justament es tracta d'un Continent que la noia de Tir mai no ha pogut trepitjar (perquè, a més de ser un personatge mític, només ha arribat fins a Lícia, segons ens diu ell mateix). Heròdot no veu que hi hagi cap explicació que pugui donar raó d'aquest possible lligam entre els noms. I el que fa és recórrer a «l'ús habitual», sense més preocupacions. L'important és que, en aquesta qüestió, hi ha vist un problema real perquè la princesa Fenícia –és el primer autor que diu que Europa és fenícia!– no ha trepitjat la terra que porta el seu mateix nom. I això no li quadra.

De fet, els primers textos que parlen, explícitament o implícitament, d'«Europa» (la *Il·líada*, la *Teogonia* i la *Suite Pítica*), en cap d'ells es diu que Europa sigui fenícia, ni en el cas que sigui «filla de Fènix» (*Il·líada*, 321), que no per això ha de ser necessàriament de Fenícia. No serà fins al segle v aC, amb Heròdot, que se'n parlarà com d'una noia fenícia, encara que amb interrogants²⁶. El nom d'«Europa» és dit de

25. Pròpiament parlant, el mot «Europa» designa per primera vegada «el Continent» en PÍNDAR, *Nemees* 4, 69-70 (115): «És inabastable l'observador de Cadis. Retorna a la terra d'Europa (Εὐρώπῃαν ποτὶ χέρσον) els aparells de la nau» (trad. de Manuel Balasch). Cf. CHEVALLIER, 46.

26. En HERÒDOT, *Història* 1, 2, llegim que «els doctes d'entre els

la terra (de la Grècia continental) abans que d'un personatge femení. Alguns, com ara Paul Chantraine entre d'altres, i seguint a l'historiador Heròdot i al poeta Moscos, del qual parlarem més endavant, sostenen que «le nom géographique est issu du nom de la jeune fille»²⁷. Alexandre Tourraix posa en relleu com aquesta opinió no està d'acord amb la manera de funcionar del pensament religiós grec²⁸. I afegeix: «Les Grecs n'ont pas commencé par imaginer une population divine et héroïque, pour affecter ensuite ses membres à telle ou telle sphère de compétence ou d'activité, comme Zeus, selon Hésiode, a distribué les pouvoirs et les honneurs entre les Olympiens (*Théogonie*, v. 885). Ils n'ont donc pas créé *ex-nihilo* la personnalité héroïque d'Europe, et moins encore une dizaine d'exemplaires, pour se demander ensuite à quelle tâche cosmique ils pourraient bien l'affecter, ou les affecter. *Europe* n'est d'ailleurs pas une héroïne au sens strict: conçue comme une jeune fille humaine, elle ne semble pas avoir été perçue comme une morte divinisée, ni avoir reçu un culte spécifiquement héroïque»²⁹. Així doncs, és més aviat el nom geogràfic el que ha servit per posar nom a la jove del mite.

L'etimologia grega del mot *Εὐρώπη* ens pot ajudar a explicar més les coses. En efecte, avui molts són els filòlegs que creuen que del nom «Europa» es pot explicar a partir de la pròpia llengua grega. Segons Celestina Milani, «Εὐρώπη se présente comme un mot si transparent qu'il peut être

perses segueixen explicant que després alguns grecs, de qui no ens en poden dir els noms, varen arribar a Tir de Fenícia i van segrestar a la filla del rei, Europa». Cal remarcar que els testimonis són innominats, cosa que indica, en l'antiguitat, que el seu testimoni no és segur del tot.

27. Paul CHANTRAINE, s.v. «Εὐρώπη», dins: *Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque. Histoire des mots*, Paris: Klincksieck 1968-1980, 388.

28. Cf. TOURRAIX, 85.

29. *Ibidem*.

simplement ‘lu’ et expliqué»³⁰. I això, perquè el mot grec *Εὐρώπη* es descompon en dos morfemes: el primer morfema és l’arrel de l’adjectiu εὐρύς, amb el sentit de «llarg» (en micènic trobem ja *εὐρυ-); i el segon, el lexema ὤψ (ὤψ, ὑπός), amb el sentit d’«ull», «rostre», «aparença», que es troba sovint en molts compostos, d’adjectius, de topònims. De fet, Celestina Milani, deixant-se dur per la filiació fenícia de la jova princesa Europa –cosa que és la que cal provar–, conclou: «La transparence du sens du nom Εὐρώπη ‘aux grands yeux’ ou ‘au regard ténébreux’ ou encore ‘la fille du coucher de soleil’ s’adapte plus au nom personnel qu’au nom géographique»³¹. En canvi, atenent al sentit dels morfemes del mot, Alexandre Tourraix sosté que el mot Εὐρώπη caldria llegir-lo, com també ho diu l’estudi etimològic –no les conclusions– de Celestina Milani, en el sentit «d’aparença llarga, ampla»³². Certament és una expressió –i aquí s’introdueixen criteris d’ús del mot– que «elle peut fort bien convenir à une entité géographique, et en particulier à une *masse* continentale»³³. Com afegeix l’autor: «On ne saurait établir le sens d’un vocable en le déduisant de la seule étymologie, mais aussi, et surtout, de l’ensemble de ses emplois: or, les premiers emplois conservés d’Εὐρώπη en font un terme géographique»³⁴.

Sembla, doncs, que per moltes raons «Europa» és primerament un nom geogràfic, i que l’indret geogràfic on trobem el nom per primera vegada és a Beòcia. Citant Pausànias (cf. IX, 39, 4), que diu que a Lebadia (Beòcia), Demèter era honorada sota l’advocació d’«Εὐρώπη», que estava associada a l’heroi Trofoni, Jean Granarolo, defensa que «la Béotie

30. MILANI, 32. Amb anterioritat ja havia escrit sobre la qüestió (cf. Celestina MILANI, «Note etimologiche su Εὐρώπη», dins: Marta SORDI (a cura di), *L’Europa nel mondo antico*, 3-7).

31. MILANI, Questions étymologiques, 33.

32. TOURRAIX, 79.

33. *Ibidem*.

34. *Ibidem*.

est peut-être bien le berceau de la légende d'Europe»³⁵. La Demèter de Beòcia, que és l'encarnació divinitzada de la terra (protectora dels cereals) és honorada com Europa perquè Europa és la terra per a la qual es prega a Demèter. Segons alguns estudiosos, l'assimilació de Demèter a Europa no era una cosa pròpia del santuari de Lebadia sinó que provenia ja de creences micèniques més antigues. Els descobriments arqueològics més recents suggereixen que a Tebes, en el primer mil·lenni, Demèter ja hi era venerada com a Terra-mare, juntament amb Zeus, que era el protector dels fruits³⁶. En el món micènic aquest culte a la Terra-mare que es donava arreu es va estendre a Creta quan va ser conquerida i va ser el fonament d'«el mite d'Europa», associant Zeus a aquell culte a la Terra-mare³⁷. Estem d'acord amb Alexandre Tourraix quan afirma que «la localisation à Gortyne, au coeur de la Crète, de la hiérogamie unissant le Dieu et l'héroïne n'est pas un héritage de la Crète minoenne, mais l'*aition* de l'hellénisation de l'île»³⁸.

Finalment, cal tenir ben present que les dues primeres vegades que s'utilitza el mot nom Εὐρώπη, tots dos textos es refereixen precisament a una entitat geogràfica. I no només això sinó que, a més, els autors d'aquests dos textos són de Beòcia: l'un, l'autor del text de l'anomenada *Suite Pítica* és, segons Jean Defradas, un beoci de començaments del segle VI aC³⁹; l'altre, és Hesíode, també un ben conegut

35. Jean GRANAROLO, «Europe et l'Europe», dins: *Annales de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Nice, Philologie, Littératures, et Histoire anciennes* 35, 1979, 75-76.

36. Louis GODART et Anna SACCONI, «Les dieux thébains dans les archives mycéniennes», dins: *Comptes Rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (CRAI)*, 1996-1, 99-111.

37. TOURRAIX, 82.

38. *Ibidem*.

39. Cf. Jean DEFRADES, *Les thèmes de propagande delphique*, Paris: Les Belles Lettres 1972, 2ème tirage, 60.

beoci. Tot assenyala, doncs, Beòcia com a bressol d'«el mite d'Europa», per reprendre l'expressió de Jean Granarolo que acabem d'esmentar ara mateix.

* * *

Ens cal ara parar esment en alguns dels elements que trobem en «el mite d'Europa», sobretot als referents al paper de Zeus, perquè sembla evident que en les diverses narracions mítiques és Zeus qui s'enamorà, s'endugué («raptà») i s'uní a Europa, de qui nasqueren Minos, Radamant i Sarpèdon i, per tant, hi té un paper fonamental.

Zeus es mostra com un Sobirà que fa gala de la seva sobirania. Zeus és el déu suprem de l'Olimp, fill de Cronos i de Rea, la qual va salvar-lo de ser devorat pel seu pare amb l'engany de fer creure a Cronos que la pedra embolcallada que Rea li oferí –i que, de fet, va devorar– era el seu fill Zeus. Segons la mitologia grega, Rea va endur-se Zeus a Creta. Allí el van educar les filles del rei. Zeus representava l'autoritat i la justícia⁴⁰. Ja en temps micènics era el déu més important dels grecs, «perhaps even the highest god [...] Zeus is therefore the king, *anax*, in post-Homeric language, *basi-leus*. [...] He is intimately connected with bull sacrifice, the overpowering of the strong by the stronger»⁴¹.

La sobirania de Zeus és expressada de moltes maneres en els mites que ens han transmès els diversos textos de la literatura grega i llatina. «El mite d'Europa» constitueix una de les narracions que amb força ens mostra amb un llenguatge plàstic ben singular aquesta sobirania del déu Suprem.

Podríem creure que la figura del toro és la figura per excel·lència de la sobirania. Certament el toro és un animal

40. Cf. PARRAMON I BLASCO, s.v. «Zeus», 221-222.

41. Walter BURKERT, *Greek Religion Archaic and Classical*. Translated by John Raffan, Oxford: Blackwell 2001, reprinted, 126-127.

mitològic que té molt a veure amb Creta; també és un element essencial de les religions del Creixent Fèrtil, a les quals hi ha vinculat el primer signe de l'alfabet (de l'alefat, etc.). Per això, vistes les coses des del Pròxim Orient, es pot afirmar, com ho fa Martine Hiebel que «son image semble ainsi favoriser le démarrage culturel du Proche-Orient»⁴². Tanmateix, el Zeus metamorfosejat en toro d'«el mite d'Europa» és un Zeus que pren una aparença mansa, molt mansa i amorosa. L'episodi del «rapte» té un caire totalment pacífic. Com ha escrit Jeannie Carlier, «Europa aparece sentada y bien erguida sobre el lomo del animal, y no parece tanto la víctima de un rapto como una gran diosa taurina»⁴³. L'atmosfera en la qual es mou el toro d'aquest mite fa que «ce rapt prélude en fait à une promesse de souveraineté»⁴⁴. El toro d'«el mite d'Europa» és un mitjà de transport marítim, un vaixell⁴⁵ que en ell es produeix, per voluntat de Zeus, el déu sobirà grec, una propagació de la sobirana de Zeus que, al seu torn, suposa una *incorporació* –en el sentit més metafòricament físic del terme, perquè Europa va damunt del dors del toro!– d'allò que Europa esdevé, com a transmissora d'una sobirania a d'altres pobles (patent en la sobirania que exerceixen els seus fills, fins i tot en el judici-veredictes als difunts).

42. Martine HIEBEL, «Du mythe d'Europe à la réalisation de l'Europe: démarrages sur image», dins: Odile WATTEL-DE CROIZANT et Gérard A. MONTIFROY (textes réunis par), *Europe entre Orient et Occident. Du mythe à la géopolitique*, 89. De fet, resulta d'interès tot el text (HIEBEL, 89-97).

43. CARLIER, 376.

44. TOURRAIX, 77.

45. HIEBEL, 91-92. Martine Hiebel intitula un apartat el seu treball: «une ligne hydrodynamique va fendre la mer», que comença dient: «“Tout a commencé avec les bateaux”, fait dire Brecht à Galilée. Voilà donc un autre fil conducteur de ce mythe» (HIEBEL, 91). Cf. Catherine LECOMTE-LAPP, «Grues, étoiles et taureaux: images de navigation antique», dins: *L'Antiquité classique* LXXII, 2003, 1-23.

Hi ha alguns altres elements que, segons la literatura grega, són símbol de sobirania. Així, la vegetació i, sobretot, el plàtan, a l'ombra del qual es realitza la hierogàmia o, millor, una teogàmia entre Zeus i Europa. En la *Il·líada* (xiv 347-351), per exemple, quan Zeus «va prendre l'esposa [Hera] als seus braços, / tendre herbei a llur sota la terra divina feu néixer: lotus fresc, safrà i jonquill, tou de gespa / atapeït i molsut que els servava enlaire de terra. / Sobre l'herbei s'ajagueren i van embolcar-se amb el vell núvol / d'or, del qual regalims de gotes lluents devallaven» (trad. Miquel Peix). El plàtan hi afegeix l'element de sobirania. La vegetació esplèndida es mostra en el fet que Europa i les seves companyes puguin collir rams de flors de plantes i colors diversos (Moscos, *Europa*, II 63-74). Com acabem de dir, per aquesta teogàmia Europa engendra tres fills que seran reis i exerciran la sobirania en els seus pobles.

«El mite d'Europa», en tant que és Zeus qui emprèn la iniciativa, és la mostració de la sobirania grega (representada per la seva divinitat més alta i pels símbols més sobiranofànics de la mitologia grega) en terres enllà del Continent grec (una sobirania d'expandiment) i és, alhora, la mostració d'una sobirania d'incorporació (amb una certa submissió, encara que explicada amb imatges vehiculades a través d'un llenguatge i una atmosfera altament amorosos).

* * *

«El mite d'Europa» va tenir un moment de florida poètica entre els segles s. II aC-s. I dC. Del segle II aC, en època de la literatura hel·lenística, tenim un text del poeta grec Moscos, intitulat *Europa* (II, 1-166), que ens dona una versió molt original d'«el mite d'Europa». Dels segles I aC-I dC, en època de la literatura imperial, disposem de dos textos llatins de cèlebres autors: l'un, d'Horaci (65 aC-8 aC); i l'altre, d'Ovidi (43 aC-17 dC). Cadascun d'aquests textos

mereixeria un estudi a part⁴⁶. Ací només podem tractar-los sumàriament.

En general, Moscos (fl. 150 cC), nascut a Siracusa, i segurament deixeble d'Aristarc de Samotràcia, no és un autor gaire conegut. Dels quatre poemes que conservem, el segon, dedicat a *Europa*, és, segons ha escrit Philippe E. Legrand, «un joli conte bleu»⁴⁷ sobre «el mite d'Europa». Voldríem tan sols fer-ne algunes consideracions. Primerament, en aquest poema se'ns parla d'«un somni dolç» (ἐπὶ γλυκὸν ὄνειρον, en 1), que li envià Cípre (Κύπρις, en 1) en la tercera hora de la nit, l'hora en què els somnis són veritat (2-6). Europa somnia el que li esdevingué amb Zeus, el toro, és a dir, somnia «el mite d'Europa». Per a Moscos, «el mite d'Europa» és ja realitat en un somni. E. R. Dodds ha vist bé que «the dream is the myth of the individual»⁴⁸, i,

46. Vegeu Luciano LANDOLFI, «Europa: da Mosco a Ovidio», dins: *Bolletino di studi latini*, XXIV-2 (1994) 500-526 on s'estudia l'evolució que el personatge Europa fa en aquests tres autors, i LÉTOUBLON 1998, on subratlla com el text de Moscos és el primer text on el mot «Europa», entès com a nom geogràfic, s'explica per mitjà del mite. Respecte d'Horaci, vegeu el treball de Francesca Romana DECORATO, «Orazio e il mito di Europa», dins: *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Classe di Scienze morali e Lettere* CLXI (3-4), 2003, 1017-1034. En aquest treball es llegeix aquesta oda com a celebració de la renovació urbanística feta per Agripa i aprovada per August en el camp de Mart de Roma. En relació a Ovidi cal tenir present el treball d'Odile WATTEL-DE CROIZANT, «Ovide et l'enlèvement d'Europe, aspects littéraires et mosaïques di Ier siècle», dins: *Caesarodunum XVIIbis*, 1982, 79-100. En aquest treball, a partir de l'estudi de *Les Metamorfosis* II, 850-875 i de *Festes* v, 603-620, l'autora mostra que Ovidi es va inspirar per a l'elaboració d'aquests textos tant en la literatura alexandrina com en l'entorn artístic de Roma en el segle I, sobretot en els mosaics.

47. *Bucoliques Grecs. II. Pseudo-Théocrite. Moschos. Bion. Divers* (CUF, 42). Texte établi et traduit par Ph. E. Legrand, 3ème tirage, Paris: Les Belles Lettres 1967, 141.

48. E. R. DODDS, *The Greeks and The Irrational*, Berkeley & Los Angeles: University of California Press 1966, reprint, 104.

per tant, no per ser un somni deixa de ser un mite allò que s'esdevingué entre Europa i Zeus. En segon lloc, l'ambient de l'escena onírica és plenament bucòlic i volgudament eròtic; a més, la vegetació és abundant. En tercer lloc, Europa somnia amb dues noies («Àsia i la terra del davant» [Ἄσιδα τ' ἀντιπέραην, en 9], que en aquest poema tindrà per nom el nom de la noia: Europa). En quart lloc, no hi ha conflicte entre una noia i l'altra, és a dir, entre Àsia i Europa, encara que Zeus s'enamora i s'endú Europa, que està, al seu torn, bojament enamorada del toro mansoi. En cinquè lloc, Europa descobreix que el toro és un déu perquè veu el seu poder i que el que fa no és humà sinó diví, i té, doncs, una sobirania damunt tots els elements naturals: «Sens dubte, tu ets un déu [τις θεός ἔσσι] el que fas s'assembla al que fan els déus» (140). En sisè lloc, Europa té por davant de la divinitat i del seu infortuni, però reconeix que si ha seguit aquells camins és per voluntat de Zeus, a qui estima (cf. 155-156). En setè lloc, Zeus promet donació de sobirania a Europa i als seus fills: «tots seran portadors de ceptre (σκηπτοῦχοι ἅπαντες ἐπιχθονίοισιν ἔσσονται» (161). En vuitè lloc, ja a Creta, el toro retorna a la seva figura divina: Zeus (163). En novè lloc, Zeus desposa Europa, s'hi uneix i concep, i esdevé mare «αὐτίκα γίνετο μήτηρ» (165-166).

Horaci, gairebé un segle més tard, i en llatí, escriu sobre Europa en una de les seves excel·lents *Odes*: la xvii del llibre iii. En aquesta oda no s'hi fa una narració entera d'«el mite d'Europa» sinó que «el mite d'Europa» és tan sols el reclam per dissuadir que Galatea viatgi per mar. Es tracta d'una noia que ell mateix, com a poeta, imagina. Galatea està ben convençuda de fer el viatge i el poeta, per contra, li recomana de no fer-ho, i li explica els perills. És en aquest punt que li explica, a Galatea, els perills que va sofrir Europa i com es trobà sola essent ja a Creta. La precipitació en les decisions porta a situacions no només difícils sinó, a voltes, angoixants. Horaci sap que finalment, a Europa, li anaren bé les coses. I

és per això que li desitja un bon viatge a Galatea, aventurant-li un final d'èxit. Europa juga, en els versos d'Horaci, un paper ambigu perquè tant li etziba «Roïna Europa (Uilis Europa)» (57) com l'encoratja amb aquells versos finals esplèndids: «Ets muller de l'invencible Júpiter i no ho saps. Deixa de sanglotar, aprèn de portar com cal la teva gran sort, una de les parts del món durà el teu nom (uxor inuicti Iouis esse nescis, / mitte singulus, bene ferre magnam / disce fortunam; tua sectus orbis nomina ducet)» (73-76). «El mite d'Europa» té ja, en aquests temps, una clara funció didàctica per a la qual el poeta reactualitza, d'acord amb el seu objectiu, el sentit del mite. Tanmateix, la sobirania de Zeus/Júpiter és del tot ben marcada, i fins i tot es canta la sort immensa que ha fet Europa amb aquella trobada.

Ovidi és el text més recordat a casa nostra. D'entre les moltes metamorfosis que ens ha transmès Ovidi, de ben segur que la que ara ens ocupa, encara que breu, és una de les més indelebles. En aquest fragment del llibre II, 833-835 de *Les Metamorfosis*, Ovidi verseja sobre les paraules que Júpiter va adreçar a Mercuri per tal que aquest, dirigint-se «a la terra que, a banda esquerra, guaita la teva mare (els habitants l'anomenen Sidònia) (839-840)», menés el ramat del rei des de les muntanyes fins a la costa. Júpiter, sense confessar els seus amors a Mercuri perquè no li fallés l'ardit, mana disposar l'escenari perquè li sigui possible, des de les costes de Sidònia, endur-se «la filla gran del rei» (magna filia regis, en 843), de qui mai diu el nom d'Europa. Ovidi remarca que Júpiter, per tal de produir l'engany, deixa a banda el símbol de la seva sobirania, és a dir, «el ceptre» (screpti grauitate relictà, en 847) perquè «no s'adiuen ni habiten un mateix sotre la majestat i l'amor» (non bene conueniunt nec in una sede morantur / maiestas et amor, en 846-847). A continuació narra tota l'escena amorosa de la seducció de «la filla del rei» per part del brau en un paisatge frondós, acolorit i amb un brau físicament descrit per tal que seduis

amb tota seguretat «la filla d'Agènor (Agenore nata, en 858)». «La donzella reial» (regia uirgo, en 868), no sabent que estava festejant Júpiter, s'asseié al dors del brau (cf. 869). I el brau se l'endú cap al mar, a poc a poc, i ho fa falsejant les petjades en les seves onades (falsum pedum primo uestigia ponit in undis, en 871). La noia s'esvera i guaita la costa que ha deixat (cf. 872-874). Els versos acaben en aquest punt, dient: «i els seus vestits onegen trèmuls al vent» (tremulae sinuantur flamine uestes, en 875). Ovidi tan sols ens ha cantat la preparació del rapte i el moment inicial del rapte, just fins que s'endinsen a la mar. No ens en diu res més, ni tan sols les conseqüències d'aquest esdeveniment. La sobirania de Júpiter viatja a Sidònia, i allí es dissimula a si mateixa per tal de seduir la donzella reial, la qual, sense dir-nos on fou duta, resta atreta per aquell formós animal. Ovidi treu molt material no només de la literatura arcaica i clàssica sinó també de Moscos. Ara bé, en aquest text sembla només interessat en mostrar-nos les astúcies i l'amor de Júpiter envers Europa. En altres textos uneix la teogàmia amb el naixement de l'espai geogràfic Europa, contraposat a Àsia i a Àfrica (en *Festus* v, 603-620; *Ars Amatoria* i, 23; vi, 103-107; i en *Les Heroïdes* iv, 55). En la metamorfosi cantada en el llibre II de *Les Metamorfosis*, Ovidi ens ha dibuixat més a Júpiter –que és qui es metamorfaseja– que no pas a Europa, de la qual ni tan sols se'ns en diu el nom. Ací es mostra com un poeta de l'amor a qui el càlam vessa d'amor, fins i tot d'amors divins, enginyosos en ardots.

La poesia és essencialment repetició i obra de transmissió i, per tant, de reactualització. Moscos, Horaci i Ovidi ens han transmès «el mite d'Europa» en versions poètiques ben personals, si bé amb elements comuns, com acabem de veure. Són tres poetes de qualitat diversa que pertanyen a períodes en els quals la sobirania –i una sobirania expansiva– era a l'ordre del dia, tant políticament com culturalment. Dament d'aquells dorsos, de braus tan sobirans, les literatures

hel·lenístiques i les literatures imperials hi cavalcaren la mar de bé.

* * *

Sovint els mites se serveixen d'imatges simbòliques per tal de legitimar accions humanes que tenen molt a veure amb el poder. També els mites, gràcies a la seva enorme capacitat simbòlica, són agents de creació de representacions del món que els pobles i les cultures es forgen per a si mateixos. Amb «el mite d'Europa» els grecs s'han forjat una representació simbòlica d'allò que ells han anomenat «Orient» Així doncs, sens dubte pot dir-se que «les Grecs ont inventé l'Orient»⁴⁹, de la mateixa manera que els romans inventaren els grecs⁵⁰.

Alexandre va conquerir l'Orient. Tanmateix, molt abans, els grecs es van fer seu l'Orient—sense que encara «l'Orient» fos anomenat «Orient»— a través, entre d'altres representacions, d'alguns mites, entre ells «el mite d'Europa». De fet, els herois i les heroïnes d'aquests mites, com ara «Europa», mai no han tingut res a veure, originàriament, amb «l'Orient». «Europa» ha tingut a veure amb Beòcia, com hem vist. Cal recordar que Tebes, en els segles XIV-XIII aC, es trobava en un període expansiu i tingué un paper d'intermediària entre el món grec i el que anomenem l'Orient Pròxim. Sabem que quan els grecs i els macedonis anaren a conquerir l'imperi persa, se sentien, a l'Àsia, com en un lloc ja conegut. Molts autors, com ara Èsquil (*Els Perses*) i Heròdot (*Història*), en parlaren. Però si aquests autors en pogueren dir alguna cosa de manera força familiar va ser

49. TOURRAIX, 16.

50. Cf. Antoni BOSCH-VECIANA, ««Quan els grecs foren els grecs? Reflexions a propòsit de la identitat (cultural) grega», dins: Josep MONSERRAT MOLAS i Ignasi ROVIRÓ ALEMANY (Edició a cura de), *Col·loquis de Vic. X. La Identitat*, Barcelona: Universitat de Barcelona 2006, 15-30.

gràcies a l'existència de mites i de literatura arcaica que havien adobat el terreny. Fou, doncs, en l'època arcaica que es va anar forjant la representació d'«Orient». En concret, podem parlar que aquest acostament entre el món grec i el Pròxim Orient es va produir en un parell de moments: primerament, en el II mil·lenni, en el darrer període micènic (segles XIV-XIII aC); i, després, més endavant, en el període que va del segle VIII al segle VII aC.

«El mite d'Europa» ens posa davant nostre a Zeus sobirà, i com el qui transportà Europa a Creta. Aquest viatge per mar precisament a Creta no és perquè sí, i més si es té en compte el que hem assenyalat, això és, que el nom de l'heroïna Europa prové de la Grècia Continental del II mil·lenni, és a dir, de la Grècia micènica. Aproximadament entre 1370 i 1250 aC, sabem que els micènics, provinents d'Argòlida, van conquerir la Creta minoica, i s'hi establiren per un període de dos segles. Un cop destruït el palau de Cnossos, Creta –almenys la Creta occidental– tingué un cert renaixement. En el I mil·lenni aC a Creta es parlava ja el dori. Hi va haver colonitzacions progressives de Creta per grecs de diversos indrets, entre ells n'hi havia de Tebes (i de Beòcia, en general), els quals molt probablement van ser els qui van portar «el mite d'Europa» a Creta. «El mite d'Europa», doncs, pot voler explicar el resultat d'aquesta orientaltització dels grecs, que no era altra que «l'hel·lenització de la illa de Creta», interpretació coextensiva a tot procés hel·lenitzador. Amb aquest fons primigeni, «el mite d'Europa» era un far que mostrava sempre més el lligam entre «orientaltització» i «hel·lenització», encara que després, segles molt més enllà, «el mite d'Europa» s'hagi llegit des d'altres òptiques i amb altres intencions legitimadores.

* * *

«El mite d'Europa» ha estat un dels mites grecs de més memòria i de més rellevància, no només cultural sinó també

política. Com tot mite, «el mite d'Europa» té una funció narrativa que és fonamentalment legitimadora. Inicialment, com hem pogut assenyalar, tingué la funció de legitimar les polítiques colonitzadores dels pobles grecs continentals, sobretot en relació als pobles veïns més orientals. L'estudi del *logos* hel·lènic d'aquest mite ens ha permès abandonar com a primera lectura la del reconeixement (apassionat) per part de Grècia de tot allò provinent del món oriental. Aquesta és una lectura que sovint ha estat *la* lectura d'aquest mite, sobretot a causa dels moments hermenèutics posteriors que han fet d'aquest mite tan sols un lloc de contemplació bucòlica de l'altre i d'acceptació ingènua dels seus universos culturals. En canvi, una lectura del mite més pausada i atenta als detalls ens ha possibilitat comprendre que allò que «el mite d'Europa» cercava originàriament, a través del seu llenguatge narratiu, era *donar raó* (*logos*) de la sobirania del món grec en el procés complex i, alhora, expansiu d'hel·lenització d'un món altre que el propi, al qual se'l volgué incorporar políticament i culturalment, com de fet s'esdevingué. Es tractava del món conegut fins aleshores i, sobretot, conegut com el món oriental (el del Pròxim Orient). «El mite d'Europa» ens narra simbòlicament allò que va ser «l'orientalització del món grec»⁵¹. El *logos* d'aquesta «orientalització del món grec» ens en llegeix la seva causa: «l'hel·lenització d'Orient». «L'orientalització del món grec» fou un efecte volgut (estimat) d'una sobirania política i cultural que es va donar en el procés d'«hel·lenització d'Orient» per part de Grècia continental.

51. Walter BURKERT, *The Orientalizing Revolution. Near Eastern Influence on Greek Cultures in the Early Archaic Age*. Translated by Margaret E. Piner and Walter Burkert, Cambridge, MA: Harvard University Press 1992.